

**TÜRKİYE'DE DİNİ BİLGİNİN
ÜRETİMİ: MEDRESE VE
İLAHİYATLAR**

Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
The Center for Values Education Press

© Eserin Her Türü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

ISBN: 978-605-80183-4-1

Kitabın Adı:

Türkiye'de Dini Bilginin Üretimi: Medrese ve İlahiyatlar

Yazar

Mehmet Furkan Ören

Yayın Koordinatörü

Hulusi YİĞİT

Yayına Hazırlayan

Salih Bozan

Tasarım

Nuray YÜKSEL

Baskı-Cilt

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL

Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35

Sertifika No: 12683

1. Basım

Ekim 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak. No :7 Eyüpsultan-İSTANBUL

www.ensarneyriyat.com.tr e-mail: siparis@ensarneyriyat.com.tr

**TÜRKİYE'DE DİNİ BİLGİNİN
ÜRETİMİ: MEDRESE VE
İLAHİYATLAR**

Mehmet Furkan Ören

İstanbul – 2020

ÖZGEÇMİŞ

2010 yılında İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yüce Eğitim Fakültesi Din Kül. Ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi SBE’de “Muhammed Abduh ve Eğitim Görüşleri” başlıklı yüksek lisans tezini savundu. 2019 yılında saha araştırmasına dayanan “Türkiye’de Dini Bilginin Üretimi: Medrese ve İlahiyatlar” başlıklı doktora tezini savundu. Çeşitli AB projelerinde aktif görevler alarak İngiltere ve İspanya’da bulundu. İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğü’nün düzenlediği bilim tarihçisi Fuat Sezgin ile ilgili öğretmenler arasında yapılan makale yarışmasında “Oryantalizm, Oksidentalizm ve Fuat Sezgin” başlıklı makalesi ödüle layık görülerek 1. Seçildi. Çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde yazıları yayınlandı. Ulusal ve uluslararası sempozyum/ kongrelerde bildiriler sundu. Arge birim sorumlusu, yöneticilik olmak üzere Millî Eğitim’de çeşitli pozisyonlarda görev alan Ören halen MEB’e bağlı bir okulda öğretmen olarak görev yapmaktadır. İlgi alanları din sosyolojisi, bilgi sosyolojisi, sosyoloji, eğitim, felsefe, antropoloji ve düşünce tarihi olan yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

ÖNSÖZ

Dini anlama, yorumlama ve hayata aktarma işlemi elbette ki bir bilgi oluşturma faaliyetidir. Diğer bilgiler gibi dini bilgi de bir yorumlama faaliyeti olmasından dolayı, toplumsallığı, tarihselliği, kültürelliği ve iktidar ilişkilerini içermektedir. Bu açıdan dini bilginin inşa süreçleri de tarihsel olarak insanoğlunun temel sorularından birisini oluşturmuştur. Dini bilgi nasıl oluşmaktadır? Dini bilgiyi hangi faktörler nasıl etkilemektedir? Dini bilgiyle kültürel, sosyal ve siyasal şartlar arasında ki bağlantılar nelerdir? Genelde bilginin özelde ise dini bilginin inşa edildiği toplumsal, siyasal ve kültürel koşullar kuşkusuz söz konusu bilginin anlaşılması açısından önemli unsurlardır.

Vahyi yorumlayarak hayata aktaran insanoğlu, yorumlama işini sistematik ve düzenli bir şekilde yapan kurumların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Peter Berger'in yaklaşımıyla aslında gündelik hayatın kendisi ve insanların bilgi stokları, kurumlar aracılığıyla gelecek nesillere taşınırlar. Din açısından bilgi ve bilginin üreticisi konumunda olan kurumların önemi büyüktür. *Türkiye'de Dini Bilginin Üretimi: Medrese ve İlahiyatlar*" başlıklı bu çalışmada Ören, dini bilgi üreten iki kurumu incelemektedir. Bilgi sosyolojisinin temel tezlerini iki kurum üzerinde test eden çalışmada kurumların yapısal özellikleri, insan kaynakları incelenmekte ve yetiştirme süreçleri analiz edilmektedir. Ören çalışma boyunca medrese ve ilahiyatları kütüphaneler, öğretmen-öğrenci ilişkileri, ders işleme yöntemleri, halkla ilişkileri,

kurumsallaşma biçimleri, fiziksel özellikleri gibi geniş bir yelpazede karşılaştırmakta ve nihayetinde bu süreçlerin yetişen öznelerin söylemini etkileyip etkilemediğini tartışmaktadır. İki temel aşama üzerine oturtulan çalışmanın birinci ayağını, örneklem seçilen medreselerle ilahiyatların betimsel karşılaştırması oluşturmaktadır. İkinci ayağıysa bu kurumlardan yetişen öznelerin bilgiyi ele alış biçimleri teşkil etmektedir. Ören medreselerle ilahiyatların farklı kontekstlere sahip olduğunu ve üretilen bilgilerinde farklılaştığını saha gözlemleri ve metin kritiğinde ortaya koymaktadır. Bu çalışma Thomas Kuhn'un paradigma kavramından, Peter Berger'in gerçekliğin sosyal inşası iddiasından esinlense de dini bilginin üretimini bilgi sosyolojisi bağlamında ele alan ilk eserlerdendir. Ören'nin çalışmasını eşsiz kılan bir diğer nokta da, tüm bu kuramsal yaklaşımları saha gözlemlerinden hareketle yorumlamasıdır. Kurum kültürünün dini bilgi üretimindeki etkilerini ortaya koyan bu tür çalışmaların artırılmasının ülkemizde ki akademik çalışmalara katkı sunacağı kuşkusuzdur.

Doç. Dr. İsmail DEMİREZEN

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5

Giriş 11

Yönteme Dair 17

I. Bölüm Paradigmanın Değişmesi: Mutlak ve Statik Bilgi Anlayışından Göreceli ve Dinamik Bilgi Anlayışına

1. İlk Çağ Filozofları ve Bilgi	28
2. Orta Çağ: Bilgi Kurumlarının Oluşması ve Bilginin Taşıyıcı Sınıfının Ortaya Çıkması	34
3. Modern Dönem: Bilginin Taşıyıcı Kurumlarıyla Taşıyıcı Sınıfının Değişimi	41
4. Postmodern Dönem: Mutlak Bilgi Arayışından Bilgi Sosyolojisi Anlayışına	47
5. Sosyal Ortam Bilgide Ne Kadar Belirleyicidir? Dinsel Paradigmanın İki Farklı Konteksti: Medrese ve İlahiyatlar	65

II. Bölüm Ortodoks İslam Bilgi Anlayışının Taşıyıcı Kurumları: Medreseler

1. İslami Bilginin Doğuşu: Şartlar ve Fırsatlar	74
2. Dinsel Otorite ve Kurumsallaşma	77
3. Rutinleşme ve Nizamülmülk	90
4. Osmanlı Dönemi	105

III. Bölüm Bilginin Reorganizasyonu: Yeni Eğitim Kurumlarının Doğuşu (Medreseden İlahiyata)

1. Rakip Kurum: Mektepliler	118
1.1. Batı Etkisi	122
1.2. Bürokratikleşme	130
2. Medreselerin Kapatılması ve İlahiyatların Ortaya Çıkması	143

IV. Bölüm Dini Bilgi Üreten İki Farklı Kontekst: İlahiyatlar ve Medreseler

1. Bürokratik İşleyiş ve Kurumsallaşma Biçimleri	151
1.1. Rasyonel/Ussal Bir Kurum Olarak İlahiyat	152
1.2. Geleneksel/Otoriter Kurumlar Olarak Medrese	158

2. Halkla İlişkiler	168
2.1. Medreseler: Tarikat ve İlimsel Faaliyetler	168
2.2. İlahiyatlar: Kurumsal İlişkiselik	177
3. Çevresel Faktörler ve Sosyalite	181
3.1. Medreseler: Seçici İlişkiselik ve Yalıtılmışlık	181
3.2. İlahiyatlar: Çoklu İlişkiselik ve Dışadönüklük	188
4. Fiziki Yapılar	191
4.1. Dış Görünümler	192
4.1.1. Medreseler: Ontolojik Mücadele	193
4.1.2. İlahiyatlar: Rasyonel Perspektif	195
4.2. İç Görünümler	196
4.2.1. İbadetsel ve Paradigmal Bir Dizayn Olarak Medreseler	196
4.2.2. Akademik Bir Dizayn Olarak İlahiyatlar	202
5. Giyim Tarzları	205
5.1. Medreseler: Alamet-i Farika Olarak Giysi	206
5.2. İlahiyatlar: Toplumsal Konsensüs Olarak Giysi	213
6. Bilgi Özneleri Olarak Akademisyenler ve Müderrisler	216
6.1. Müderrisler	216
6.2. Akademisyenler	222
7. Bilginin İnşa Süreçleri: Müfredatlar, Öğretim Yöntemleri ve Öğretmen-Öğrenci İlişkileri	227
7.1. Medreseler	227
7.2. İlahiyatlar	239
8. Beslenme Kaynakları: Kütüphaneler	245
8.1. Medreseler: Tekseslilik	245
8.2. İlahiyatlar: Çok Seslilik	250
9. Bilgi Talipleri: Öğrenciler, Ders Çalışma Yöntemleri	252
9.1. Keşfedilmiş Kıtanın Peşinde Olan Bireyler Olarak Medrese Öğrencileri	253
9.2. Dinamizm ile Statik Düşünce Arasındaki Özneler Olarak İlahiyat Öğrencileri	261

V. Bölüm İki Kurum İki Farklı Perspektif

1. Zaman ve Zemin Mi? Yoksa Asr-ı Saadet Mi?	270
1.1. Medreseler: Geçmişin Aktarımı	272
1.1.1. Rivayet Merkezli Yorum	274
1.1.2. Geleneksel Terminoloji ve İrrasyonel Argümanların Kullanılması	276
1.1.3. Referans Kaynaklarının Klasik Eserlerden Oluşması	287
1.2. İlahiyatlar: Geçmişin Yorumlanması	290
1.2.1. Olguların Yorum Ağırlıklı Bir Şekilde Ele Alınması	291
1.2.2. Çağdaşlık Vurgusu ve Rasyonel Argümanların Kullanılması	293
1.2.3. Referans Olarak Güncel Eser ve Kaynaklara Yer Vermesi	302
2. Apriori mi? Aposteriori mi? Cinsiyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın ve Erkeğe Yönelik Düşünceler	305
2.1. Medreseler: Erkek Egemenliği ve Katı Cinsiyetçilik	308
2.2. İlahiyatlar: Zenginlik ve Karmaşa	318
3. Ötekine Yönelik Yaklaşımlar: Uzlaşma ve Çatışma Bağlamında Cihat	333
3.1. Medreseler: Tehlikeli ve Güvenilmez Bireyler Olarak Öteki	335
3.2. İlahiyatlar: Bir Arada Yaşadığımız Bireyler Olarak Öteki	341
SONUÇ	349
KAYNAKÇA	358
Ek-1 (Tillo Medreselerinin İcazetnamesi, Anlamı ve Tablosu)	377

GİRİŞ

Medreseler ve ilahiyatlar iki farklı kontekste sahip kurumlar olarak ülkemizde her zaman için tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma, kökleri geçmişe dayanan bir tartışmadır. Yaklaşık üç asırlık bir sürece yayılan tartışmanın çıkış noktası “mektepli” ve “medreseli” şeklindedir. Kimilerine göre mektep aydınlanmayı, çağdaşlaşmayı, güncel değerlere sahip çıkmayı ifade ederken; medreseler geleneği, “gericiliği” yerelliği ve otantik olanı temsil etmektedir. Pek çok komplikasyona sahip olmakla birlikte kabaca medrese ve mektep şeklinde başlayan bu tartışma, mektep paradigmasını öne çıkaran çizginin belirginlik kazandığı “Tevhi-i Tedrisat” süreciyle bitmiştir. Medrese geleneğinin kaybı olarak görülen bu süreç, ontolojik olarak medreseleri ortadan kaldırmamış; defacto bir şekilde varlıklarını sürdürmesiyle sonlanmıştır. Bugün irili ufaklı pek çok medrese Türkiye’de varlığını devam ettirmektedir.

Türkiye’de medreselerin durumu belli açılardan Ahmet Kutsi Tecer’in “Orda Bir Köy Var Uzakta” şiirindeki köyü andırmaktadır. Gidilip görülme de sosyal bir ralite olarak varlıklarını sürdürmekte ve bilgi üretmektedirler. Kimi dönemlerde kısmen siyasi ortama da bağlı olarak bu kurumlara yönelik merakın arttığı da bilinmektedir. Son zamanlarda medreselere yönelik kimi açılımların yapılması, bu kurumlara yönelik çeşitli sempozyum ve panellerin düzenlenmesi¹

1 Örneğin 2013 tarihinde Muş üniversitesinde “Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde

dahası siyasiler düzeyinde bu kurumlara yönelik müspet ifadeler² bu açıdan önemlidir. 2009’da yapılan “mele açılımı” bir yönüyle “uzak-taki köyü” tekrar gündeme getirmiş, kadim bir konu olan “mektepli-medreseli” tartışmaların yeniden çıkmasına neden olmuştur.³Bunun yanı sıra önemli kimi hususlarda medrese kesiminin de görüşlerine başvurulmaktadır.⁴ Medrese konusu kimi açılardan aktüel bir konudur. Nihayetinde medreselerin kapatılması ülkemizde bir kesimin önemli oranda rahatsız olmasına da neden olmuş, bu durum siyasal ortama bağlı olarak sık sık gündeme getirilmiştir.⁵

Medreselerin kaldırılma süreci, dinsel olanın ne olacağı ve dini bilgi üretiminin hangi kurum veya kuruluşlara bırakılacağı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Çeşitli gelgitlere rağmen 1949 yılında Ankara Üniversitesi’nde açılan ilahiyat fakültesiyle temsilcilik görevi modern bir kontekstle oluşturulan, modern okullar gibi yapılanan ve onların işletim tarzıyla hareket eden bir kuruma bırakılmıştır. İlahiyatların dinsel bilgi üretiminin merkezine dönüştürülmesiyle birlikte,

---

Medreseler” başlıklı uluslararası sempozyum, yine Bingöl üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen “*Medrese ve İlahiyatlar kavşağında İslami İlimler*” başlıklı uluslararası sempozyumlar medrese olgusunun gündeme getirmiş, öyle ki kimi bildirilerde konuşmacılar medreselerin yasal olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu sempozyumlar ayrıca kitaplaştırılarak basılmıştır. Bak. Fikret Gedikli (Ed.), *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Muş: Muş Üniversitesi Y., 2013; İsmail Narin (Ed.), *Medrese ve İlahiyatlar kavşağında İslami İlimler*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Y., 2013

- 2 Örneğin Cumhurbaşkanı’nın bir İmam-Hatip açılışında yaptığı konuşmada “*Osmanlı’nın son dönemlerinde medreselerin yozlaşması büyük sıkıntıya neden olmuştur. Cumhuriyetle medreselerin kapatılması daha büyük boşluğa neden olmuştur. İman hatipler, ilahiyat fakülteleri çok önemli yer alıyorlar. Fakat bu kurumlar medrese geleneğinin bilgi birikimine henüz ulaşamadı.*” Cumhurbaşkanı Erdoğan: “*Medreselerin Kapatılması Boşluk Yarattı*” <https://www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-konusuyor85> Erişim, (21 Ağustos 2017)
- 3 Kamuoyuna “mele açılımı” olarak yansıyan bu proje ile modern eğitim kurumlarında okumayan ve icazetnamelerini (diploma) medreselerden alan yaklaşık bin kişinin kadro ile diyanet bünyesine alınmasıdır. İlgili dönemde yapılan tartışmalar tarihsel bir hafızayı yenilercesine mektepli- medreseli tartışmalarını da gündeme gündemleştirmiştir.
- 4 Bunun tipik örneklerinden birisi çözüm sürecinde “Akil İnsanlar” heyetinin Tillo medreselerini ziyaret etmesidir.
- 5 Kimi yazılarda ilahiyatların kaldırılarak yerine medreselerin ihya edilmesi gerektiği şeklinde uç sayılacak fikirler yürütenlere dahi rastlanılmaktadır. Bu düşüncenin savunucularından olan Abdurrahman Arslan’ın bir değerlendirmesi için bak. Abdurrahman Arslan, *Kibleyi Kaybettiren Dönüşüm*, Der. Asım Öz, İstanbul: Beyan Y., 2017, s. 139-142

öteden beri ortodoks İslam bilgi sisteminin taşıyıcısı olan medresele-
rin ne olacağı sorusunu da bir şekilde gündemde olmuştur. Çeşitli dö-
nemlerde kısmen de siyasal ortama bağlı olarak ilahiyatlar medreseler
bağlamında gündeme getirilmiş ve ilahiyatlarla medreseler karşılaştı-
rılmıştır. Gerçekten de ilahiyatlarla medreseler arasındaki temel fark
nedir? Dinsel ağırlıklı olan medreselerin kapatılıp yerine ilahiyatların
kurulması hangi motivasyonun bir sonucudur? Buradaki soruların
arka planını oluşturan temel varsayım, temsil edilen dinsel 14 asır-
lık bir geçmişe sahip olmasıdır. Asırlarca İslam bilgi anlayışını temsil
eden ve bunun üreticisi konumunda olan medreselerin eksik bırakıp-
ta ilahiyatların tamamladığı ne vardır? Hiç şüphesiz ki bu ve benzeri
soruların cevabı kontekt farklılığıdır. Kontekt farklılığı farklı bilgi
biçiminin ortaya çıkması demektir. Bu bağlamda bu argümantasyonun
ardında bilgi sosyolojisi felsefesi yatmaktadır. Zira bilgi sosyolo-
jisi için bilginin kendisi değil, bilginin ortaya çıktığı ortam önemlidir.

İlahiyat ve medreselerin farklı olduğu tezi veya herhangi birinin
ötekenden iyi olduğu söylemi kurumsal yapılanmalarına işaret eder.
Bu tür tezler hangi bağlamda gündeme getirilirse getirilsin altında
yatan temel varsayım, kurumsal yapılanmalardaki farklılığın bilgi-
sel farklılığı da beraberinde getirdiği kabulüdür. Esasen Türkiye’de
özellikle dindar muhafazakar kesimle ilahiyatlar arasında bir makas
her zaman için var olagelmıştır. Gerek öğrencilik hayatımda gerekse
görüştüğüm kesimlerde ilahiyatçıların ontik İslam değerlerine ters
değerlendirmeler yaptıklarını ifade eden pek çok söyleme rastladım.
Bu söylemlerin gelip dayandığı yer ve sunulan alternatif ise medrese
olabilmektedir. Bunun temel nedeni, modern bir kurum olan ilahiyat-
ların modern özneler yetiştirdiğine yönelik varsayımdır. Buna göre
geleneksel ve ontik olanı temsil eden medreseler geleneğe ve otantik
olana yaslandığı için geleneğe ve İslam’a vakıf olan bireyler yetiştirme
konusunda daha verimlidir. Aslında bilgi sosyolojisinin temel tezine
gönderme yapan bu tür çıkışların ana konusu “Kontekt⁶ farklıdır, o

6 Çalışma boyunca “kontekt” kavramının anlatmak istediğimiz durumu yansıttığı
düşünülerek, sık aralıklarla kullanılmıştır. TDK bu kavram yerine “bağlam” ı
kullanmaktadır. TDK bağlamı açıklarken yine kontekt kavramına vurgu yapmaktadır.

halde yetişen bireyler de farklı olmadır" şeklindedir. Esasen eğitim-öğretim faaliyeti başlı başına bir bilgi sosyolojisi konusudur. Çünkü eğitimsel kurum demek sistematik bir şekilde bilgi inşa etmek demektir. Bilgi nasıl inşa edilirse bireyler de hayata öyle bakarlar. O halde yapılması gereken şey, bilginin kendisine değil; bizzat inşa sürecine odaklanmaktır.

Bilgi inşa eden iki kurum olarak medreselerle ilahiyatlar arasındaki temel fark nedir? Ürettikleri bilgiler gerçekten kontekstten etkilenmekte midir? İlahiyatlar medreselerin bir devam olarak görülebilir mi? Medreselerde yetişen dini öznelerle ilahiyatlarda yetişen dini öznelerin dini metinlere, olgulara bakış açıları nedir? Hangi noktalarda ayrışıyor ve hangi noktalarda benzeşiyorlar? İlahiyat ve medreseler müfredatlar bakımından farklı mıdır? Derslerde kullanılan yöntemler nelerdir? Bilgiyi nasıl üretiyorlar? Derslerde kullanılan içerikler ve materyaller arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir? Dini söylem düzeyinde benzerlik ve farklılıklar nelerdir? İlahiyat kaynaklı dini söylemle medrese kaynaklı dini söylem arasındaki farklılık ve benzerlikler nelerdir? Benzerlikler hangi açıdan ortaya çıkmaktadır? Farklılıklar varsa bu farklılıkların altında yatan sebepler nelerdir?

Bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu soruların cevaplarını vermek, bu iki kurumu sağlıklı bir şekilde karşılaştırılmasıyla olacaktır.

Araştırma, özünde aydınlanma düşüncesiyle geleneksel düşüncenin dolaylı karşılaştırılması gibidir. Diğer bir ifadeyle modernleşmeyle klasik anlayışın, çağdaşlıkla geleneğin karşılaştırılması gibidir. Doğrudan olmasa da dolaylı olarak medrese ve ilahiyat tartışmaları bir şekilde modernleşme ve gelenekselcilik olgusuna da vurgu yapar. Çünkü ilahiyatlara mesafeli yaklaşımların arka planını, buraların "mektep" aksının bir devamı telakki edilip çağdaş olarak kodlanması, medreselerin ise özden gelen klasik İslam bilgi anlayışının temsilcisi

---

Kontekstin TDK anlamı şu şekildedir: " Olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü, bütünlük, bağlam"

olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Elbette bu durum kaba bir tabirle ilahiyatlar çağdaş, medreseler gelenekçi gibi genel bir değerlendirilmenin sonucu olarak okunmamalıdır; çünkü hem medreseler hem de ilahiyatlar tek bir değerlendirmeye sığdırılmayacak kadar komplikasyonlara sahiptir. Bununla beraber her iki kurumun da genel bir etosa sahip olduğu gerçeği de yadsınmamalıdır.

Gerçekten de hem bu araştırma kapsamında saha araştırmalarında yapılan gözlemler hem de literatüre yansıyan bilgiler ilahiyatlar ve medreseler arasında temel farklılıklar olduğunu göstermektedir. İkisinin de nev-i şahsına münhasır özellikleri ve kendi bilgi yapılandırılmalarında belli bir örüntüye sahip olduğu görülmektedir. Özellikle 4. ve 5. bölümde değinildiği gibi medreseler metin ve gelenek merkezli; ilahiyatlar ise birey ve akıl merkezli kurgulanan, kurumsallaşan ve işleyen kurumlardır. Bu kurumsallaşma biçimleri, birinde bilginin metin merkezli ve geleneksel şekilde yapılması; ötekine ise bilgi yorum ve akıl merkezli olarak kurgulanması şeklindedir.

Ana gündeminin bu tartışmalar olduğu bu çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bilgi ve bilgiye bakışın tarihsel süreç içerisinde değişim ve dönüşümüne değinilerek bilgi sosyolojisi çerçevesinde ortaya atılan kimi tezler tartışılmakta ve son başlıkta bu görüşler bağlamında tezin problematiği analiz edilmektedir. İkinci bölümde ise kökleri geçmiş dayanan medreseler tartışılmaktadır. Elbette medreseler ham bir şekilde işlenmemekte, medreselerin kuruluşunu hazırlayan ve onun felsefi arka planını oluşturan kritik kimi dönemler tahlil edilmektedir. Nihayetinde geçmiş bilginin tevarüsü açısından önemli olan bu kurumların kurumsallaşma felsefesini ve arka planını oluşturan düşünsel geleneği bilmek, sağlıklı analiz yapmak açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Osmanlı modernleşmesi bağlamında medreselerin güç kaybedip ilahiyat aksının ortaya çıkış sürecini hazırlayan dönüşümselliğin analizi yapılmakta ve hem bilgiye hem de olgulara bakış açısının değişmesine neden olan

faktörler tahlil edilmektedir. Kuşkusuz ki ilahiyat fakültelerinin arka planını oluşturan bireyden hareketle, bilgiyi yapılandırma sürecinin Batı Aydınlanma felsefesi ve bilhassa II. Tanzimat’la başlayan Osmanlı modernleşmesi ile doğrudan ilişkili olması dolayısıyla bizzat ilahiyat “öznesini” tartışma konusu yapmaktan çok bu kurumların özne olarak tarihsel süreçteki yerini almasına neden olan parametreler tartışılmaktadır. Dördüncü bölümde ise ilahiyat ve medreselerin kontekstual benzerlik ve farklılıklarına saha araştırmaları ışığında değinilmektedir. Şayet “ilahiyat medreselerin güç kaybetmesi ve modern parametrelerin içerisinde yer bulmayacak geleneksel bir kurum ise bu kurumu geleneksel yapan ve ilahiyatları “nispeten” modern yapan özellikler ve biçimler nelerdir?” şeklindeki bir soruya detaylı bir biçimde cevaplar vermeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde ise bu kurumların yapılanma biçimlerinin ne derece geleneksel ve modern yorumlara dönüştüğüne ilişkin analizler yer almaktadır. Bu kapsamda beşinci ve son bölümde kadın, içtihad ve cihad konusunda, bakışlar karşılıklı olarak tahlil edilmiştir. Kuşkusuz ki bu işin sağlıklı yapılması için üç konu odak olarak seçildiği gibi özellikle kimi ayetler de merkez seçilmiştir. Nihayetinde aynı oranda olmasa bile medreseler ve ilahiyatlar söylemlerini büyük ölçüde Kur’an üzerinde oluşturmaktadır. Bu bağlamda kadın, içtihad ve özellikle cihad konularına göndermelerde bulunan kimi ayetler özellikle bu çalışmanın projeksiyonu kapsamına alınmıştır. Buradaki temel motivasyon aynı konuya (kadın, içtihad veya öteki bağlamında cihad) değinen aynı ayetlere iki aksın bakış açısını net olarak ortaya koyabilmektedir. Yanı sıra tezin içeriğinde ve dipnotlar bölümünde değinilmesi zor olan kimi noktalara ise çalışmanın ekler kısmında değinilmiştir. Bu anlamda çalışmanın ilahiyat ve medrese bağlamında yapılan tartışmalara katkı sunacağını ümit etmekte ve bu alana yeni bir bakış açısı kazandıracağını ummaktayız. İlahiyat ve medrese etrafında yapılan tartışmalara katkı sunacak olan bu araştırma Türkiye’de medrese ve ilahiyatları sistematik bir şekilde karşılaştırma anlamında yapılmış ilk çalışmadır.

Yönteme Dair

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Çalışma çerçevesinde medreselerin ve ilahiyatların betimsel bir şekilde bütünselliklerinin karşılaştırılması hedeflendiğinden, etnografya deseninin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bir tür katılımcı gözlem olarak tasarlanan araştırmada örneklem seçilen yerlere gidilerek uzun süreli saha incelemeleri yapılmıştır. Öte yandan hem medrese hem de ilahiyat öznelerinin kaleme aldığı önemli eserler seçilerek söylem analizi çerçevesinde kritik edilmiştir. Bu anlamda İslami bilginin üretim merkezi olan iki kurum olarak ilahiyat ve medreselerin hem betimsel analizi hem de bu kurumlarda yetişen öznelerin söyleme yansımış fikirleri analiz edilmiştir. Araştırma bu bağlamda üç temel aşamadan oluşmaktadır.

- 1 Örneklem Tespiti: Genel olarak İstanbul, Marmara ve Ankara İlahiyat Fakülteleri ile İstanbul Çarşamba ve Siirt Tillo medreseleri müfredat, kullanılan yöntemler, derslerin işleniş biçimi ve öğrenci-öğretmen ilişkileri bakımından incelenmiştir. Örneklem seçilirken temsil kabiliyeti yüksek kurumların seçilmesine dikkat edilmiştir. İlahiyat bağlamında örneklem seçilen İstanbul, Marmara ve Ankara İlahiyat Fakülteleri hem dinsel düşünce üretim alanında hem de kökleri geçmişe dayanan kurumlar olarak ilahiyat sahasını büyük oranda temsil etmektedir.

İstanbul İlahiyat Fakültesi’nin kuruluş tarihçesi 1992 olarak görüle de kökleri geçmişe dayanan bir müessesedir. Osmanlı modernleşme sürecinde “Daru’l Fünun” adı altında kurulan ilk üniversite İstanbul Üniversitesi’dir.⁷ 1924’de çıkartılan “Tevhid-i Tedrisat” kanunu ile medreseler lağvedilince İstanbul Daru’l Fünun’un bünyesinde bir ilahiyat fakültesinin açılmasına da karar verilir.⁸ Ne var ki 1933 yılına kadar aralıksız eğitime devam eden İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bu tarihte çeşitli sebeplerden dolayı kapatılır.⁹ Uzun süren bir

7 Hidayet Aydar, “Daru’l Fünun İlahiyat Fakültesinden İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesine” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 1, (1999), s. 297-311

8 Aydar, a.g.m. s. 304

9 Aydar, a.g.m. s. 304-305

aradan sonra bu fakülte, 1992’de tekrar eğitim-öğretim hayatına başlar. Dolayısıyla İstanbul İlahiyat Fakültesi ilk ilahiyat fakültesi olma özelliğini taşımaktadır. Örneklem olarak seçilirken bu özellik önplanda tutulmuştur.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesiye İstanbul İlahiyat Fakültesi’nin/Daru’l funun bir devamı gibidir; çünkü İstanbul Daru’l Fünun İlahiyat Fakültesi’nin kapatılmasından yaklaşık 16 yıl sonra 1949 yılında kurulmuştur.¹⁰ Bu fakültenin kuruluş amacını anlatan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, amaçlarının medreseleri canlandırmak olmadığını şu ifadelerle anlatmaktadır: *“Bir ilahiyat fakültesi kurulmasından maksat medreseyi diriltmek değildir. Çünkü fakülte ile medreseyi ayıran çok temel bir karakter vardır. O da şudur: Medresenin çalışması nassi, apriori, kabletecribidir. Fakülteler ilim evleri olduğundan, bunlar mukayeseye, müşahadeye ve en sonunda ise mümkün olursa izaha çalışmaktadır.”*¹¹ Bu bağlamda Ankara İlahiyat Fakültesi, Baltacıoğlu’na analitik düşünmeyi merkeze alan ve bu alanda modern düşünceyi temsil eden özelliği ile önplana çıkmaktadır. 1949 yılından günümüze kadar aralıksız eğitime devam eden bu fakültenin örneklem seçilmesi bu açıdan önem arz etmektedir.

Türkiye’nin düşünsel hayatında önemli bir yeri olan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ye ilk olarak İstanbul’da MEB’e bağlı bir yüksekokul olarak İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ismiyle açılmıştır.¹² Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluş süreci de diğer pek çok ilahiyatta olduğu gibi inişli çıkışlı olmuştur. 1959’da Yüksek İslam Enstitüsü ismini alan bu fakülte, ilk yüksek İslam enstitüsü olma özelliğine sahiptir.¹³ Fındıkzade’de bulunan Namık Kemal İlkokulu’nda eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren bu kurum, 1966 yılında bugünkü kampuse geçmiştir. 1982 yılında çıkartılan bir kanun-

10 Münir Koçtaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü Bugünü)” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı (Cumhuriyet 75. yıl), s. 149

11 Akt. Koçtaş, a.g. m. s. 149

12 Hülya Alper, “ Kuruluşundan günümüze Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Üsküdar Sempozyumu*, İçinde (268-283), *Bildiriler* (12-13 Mart 2004), s. 269

13 Alper, a.g.m. s. 270

la ilahiyat fakültesine dönüştürülen¹⁴ Marmara İlahiyat Fakültesi, genel anlamda Osmanlı eğitim müesseselerinde var olan cami ve vakıf birlikteliği kültürüne yakın özellikler göstermektedir. Nihayetinde bu fakültenin hem camisi hem de vakfiyesi vardır. Bu bağlamda Marmara İlahiyat Fakültesi de örneklem seçildi. Kısa tarihçelerinde de görüldüğü üzere Marmara, Ankara ve İstanbul İlahiyat Fakülteleri hem ilahiyat geleneğinde hem de dini bilgilerin üretiminde önemli bir zemini doldurmaktadırlar.

Benzer şekilde medrese örnekleminde de Türkiye’deki güncel medreseleri temsil kabiliyeti yüksek olan Tillo ve İsmailağa medreseleri seçilmiştir. Siirt iline 7 km uzaklıkta olan Tillo, medrese düşün geleneğinde önemli yer tutan bir ilçedir. Bunun örneği, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın hocalarının burada olması ve kendisinin de burada vefat etmesidir.¹⁵ Erzurumlu’nun yanı sıra pek çok din adamının türbesinin bu ilçede olması, buranın inanç turizmi açısından da rağbet görmesine neden olmaktadır.¹⁶ Bu türbelerin en bilinenleri Erzurumlu Hakkı’nın hocası olan İsmail Fakirullah ve Sultan Memduh’tur. Erzurumlu Hakkı’nın burada medfun olan hocası için yapmış olduğu ışık sistemine ait kalıntılar halen ilçede bulunmaktadır.¹⁷ Bu çerçevede Tillo medreseleri geniş bir tarihi arka planı oluşturmaktadır. Günümüzde genel olarak bu ilçede üç tane medrese, tarihsel tevarüsü sürdürmektedir. Tezin çeşitli yerlerinde değinileceği üzere Tillo medreseleri, medrese geleneğini sürdüren en sistematik medreselerdir. Kuşkusuz ki buradaki medreseler sistematikliklerini ilçenin münzevi havasından ve bu tarihsel misyondan almaktadır. Tillo medreselerinin örneklem seçilmelerinde bu özellikleri etkili olmuştur.

14 Alper, a.g.m. s. 270

15 Mehmet Kazar, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hayatı, Kişiliği ve Eserleri” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 16, 2001, s. 333-350

16 Nurretin Özgen, “Siirt’in İnanç Turizmi Mekanları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar)” *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt. 17, Sayı. 27, (2012), s. 260-265

17 Bu sistem Erzurumlu’nun hocasının kabrine güneş ışığını düşürmek için yaptığı bir sistemdir. Geniş bilgi için bak. Mehmet Emin Sönmez, “Tillo (Siirt) İlçe’sinin Kültürel Turizm Potansiyeli” *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı. 59, (2012), s. 31-35

İstanbul gibi bir metropolde faaliyet gösteren İsmailağa grubu da Türkiye’nin dinsel düşün hayatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Esasen dördüncü bölümde genişçe tartışılacağı üzere medreseler birey merkezli kurumlardır. Bu bağlamda İsmailağa’nın tarihçesi Mahmut Ustaosmanoğlu tarihidir. Medrese tahsilli olan Ustaosmanoğlu’nun Cübbeli Ahmet olarak bilinen Ahmet Mahmut Ünlü olmak üzere pek çok takipçisi vardır.¹⁸ Ustaosmanoğlu’na bağlı olan medreselerin örneklem seçilmesindeki en büyük motivasyon özellikle dinsel düşün alanında aktif rol almalarıdır.

Çalışmada söylem analizi yapıldığından aynı zamanda bu kurumlara eş güdümlü olan metin ve konularda örneklem seçilmiştir. Konular bağlamında genel olarak temel teşkil eden cihat, içtihad, kadın ve ötekilik örneklem olarak seçilen metinlerden hareketle karşılaştırılmıştır. Örneklem olarak seçilen metinlerde bu konulara ilişkin perspektifler arasındaki benzerlik ve farklılıklar, bilgi sosyolojisi çerçevesinde ele alınıp incelenmiştir. Bu konulara dair fikirlerin yer aldığı kimi eserlerin araştırmanın örneklem olarak omurgasını oluşturması, araştırmanın sağlıklı bir şekilde yapılması için de önemlidir. Belirtmek gerekir ki ilahiyat ve medrese sahasında söyleme yansımış eserlerin tamamının seçilmesi zor olduğundan, olabildiğince sınırlı fakat nitelikli eserler seçimine gidilmiştir. Esasen söylem analizinde de her şeyden önce örneklem için nicelik değil, araştırılmak istenilen konuya dair verileri sunabilecek niteliğe sahip eser bulmak önemlidir. Bu çerçevede nitelik anlamında medrese ve ilahiyatların benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyabilecek söyleme dâhil olmuş ve temel olarak seçilen cihad, içtihad, ötkilik ve kadınlara yönelik analizlerin yer aldığı kritik eserler incelemeye tabi tutulmuştur. Bu eserler şu şekildedir:

Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, Ankara: Diyanet Vakfı Y., 2007 (İlahiyat) Bu çalışma Diyanet İşleri Başkanlığına basıl-

18 Bu medreselerle ilgili geniş bilgi için bak. Hüseyin Demir, “İsmailağa Cemaati Medreselerinde Arap Dilinin Öğretimi” *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 5, Sayı.9 (2018) s. 2-10

muş ve dört ilahiyatçı tarafından kaleme alınmıştır. Karaman ve Çağrı-
cı gibi kamuoyunun tanıdığı isimlerce kaleme alınması tefsirin temsil
kabiliyetini artırmaktadır.

Süleyman Ateş, Kur'an Ansiklopedisi, İstanbul: Kur'an Bilimleri
Araştırmaları Vakfı, (t.y.) Çalışma Türkiye'de ilahiyat sahasında oto-
rite olan ve Diyanet İşleri Başkanlığını da yapmış bir isimce kaleme
alındığı için önemlidir.

Mahmut Ustaosmanoğlu ve diğerleri, Ruhü'l Furkan, İstanbul:
Ahıska Y.,2015 (medrese): İsmailağa merkezli olan bu çalışma Mah-
mut Ustaosmanoğlu önderliğinde Cübbeli Ahmet ismi ile meşhur,
Ahmet Mahmut Ünlü, Ahmet Kozlu, Yusuf Çelener, Seyfeddin İnanç,
Murat Soydan, Mehmet Talu gibi isimlerce yazıldığı için önemlidir. Bu
tefsir günümüz medrese çevrelerince yazılan en kapsamlı tefsir özel-
liğini taşımaktadır. Esasen tefsir daha bitirilmemiştir. 18. cildi Ahıska
yayınlardan çıkan eserin özellikle İsmailağa çevrelerince bir hayli
önemsendiği görülmektedir. Örneğin bu gruba yakın bir sitede tefsirle
ilgili şu değerlendirme yer almaktadır. *"Allah (Celle Celaluhu) Bizlere de
görmeyi nasip eylesin, bu tefsirin ileride ilahiyat'ta üniversitelerde ders ola-
rak okutulduğunu göreceğiz. Biz görmesek te bizden sonra gelenler görecek-
tir. Allah'ın izni ile bu tefsir İslam Âleminin Ehlişinnet güneşi olacak. Batıla
reddiye, Hakka ışık olacak. Böyle müjdelere var Elhamdülillah."*¹⁹

Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Kur'an Meali Alisi ve Tefsiri, Bilmen
Y., İstanbul: Nesa Basın Y., (t.y.) (medrese) Hem medrese kökenli ol-
ması, hem yakın dönemde yaşaması hem de Diyanet İşleri Başkanlığı
görevini yürütmesi, yanı sıra kamuoyunca bilinmesi Bilmen'i önemli
kılmaktadır. Eser bu açıdan örneklem seçilmiştir.

Hüsnü Geçer, Hanımlara Rehber, (dağıtım, yayın yok) Medrese-
lerde yetişmiş ve medrese çevrelerince önemli bir kanaat önderi olan,
Diyanet Tv'nin "Kökler" programında kendisiyle ilgili belgesel hazırladığı sayılı isimlerden birisi olan Geçer'in, direkt kadın olgusuna yö-

19 <http://www.ihvanlar.net/2013/01/10/ruhul-furkan-tefsiri-nedir-nasil-yazilir/> (Erişim
10 Eylül, 2017)

nelik bir eser kaleme almış olması araştırma için önemli olduğundan örneklem seçilmiştir.

Hidayet Şefkatli Tuksal, Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğinde İzdüşümleri, Ankara: Kitabiyat Y., 2002 (ilahiyat) İlahiyatçı olmasının yanı sıra ilahiyat süreçselliğinden yetişen bir düşünür olarak kadın olması ve üstelik klasik İslam eserlerini cinsiyetçilikle suçlaması dolayısıyla çalışma için örneklem seçilmiştir.

Bu anlamda medrese ve ilahiyatların olguları değerlendirme biçimlerinde, bilgiyi elde ediş ve yorumlayış şekillerinde, aynı zamanda söyleminde hangisinin özsel, hangisinin sosyolojik, hangisinin daha modern hangisinin daha post-modern, hangisinin apriori hangisinin aposteriori, hangisinin statik ve hangisinin dinamik bilgi anlayışına sahip olduğuna yönelik analizler yapılmıştır. Ayrıca bu farklılaşmaların altında yatan nedenlerin neler olabileceği ile ilgili detaylı değerlendirmeler yapılmıştır.

- 2 Verilerin Toplanması: Araştırma için veri toplama, özellikle iki kurumun sağlıklı bir şekilde kontekstual olarak karşılaştırılmasına yönelik olmuştur. Bu çerçevede veri toplama aşaması saha gözlemi ve saha araştırması şeklinde yapılmıştır. Etnografik deseninin projeksiyonunda, örneklem olarak seçilen kurumlarda derslere katılmış, kütüphaneler incelenmiş, öğretmenlerin derslerde uyguladığı yöntemler, onların öğrencileri ile ilişki biçimi gibi hususlara yönelik gözlemler yapılmıştır.
- 3 Verilerin Analizi: Çalışmanın son evresinde ise söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi son yıllarda artan oranda kullanılan bir yöntemdir.²⁰ Bu yöntem dokümantasyon ve diğer tekniklerle toplanmış olan verilerin derinlemesine analiz edilmesine dayalıdır. Söylem analizinde örneklemin niceliği değil, niteliği önemlidir.

Bu açıdan bu araştırma sahada yapılan araştırmalardan sonra, söylem analizi yöntemiyle ilahiyat ve medresenin ürettikleri dini bil-

²⁰ Hilal Çiçek&Halil Ekşi, "Söylem Analizi " *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.27, Sayı.27, (2008), s. 110

gilerin hangi açıdan farklı ve hangi açıdan benzer olduğunu anlama gayretinde olmuştur. Bu yöntem söylenenle birlikte söyleyene de odaklanan bir yöntemdir. Diğer bir ifadeyle bu yöntem sadece yazıya yansımış olanla yetinmemekte, yazıyı yazanın hangi süreçlerden geçerek böyle bir yazıyı yazdığına yönelik bir anlam arayışının da ifadesidir. Bu yöntem, öğrencilik yıllarından başlayarak ilahiyat ve medrese ilişkiselliğinin bireyi nasıl şekillendirdiğini ve bu şekillendirişin üretilen dini bilgiye nasıl yansıdığını, üretilen bilgilerin hangi açılardan farklılaşmaya yol açtığının sağlıklı bir şekilde tahlil edilmesinde kritik önemdedir. Söylem analizi için söyleme yansımış olanın tespitini yaptıktan sonra, söylemde bulunanın söylem sürecini etkileyen kaynakların (okuduğu kitaplar, hangi kütüphaneden beslendiği, beslendiği kütüphanede söylemde bulunduğu alana ilişkin ne tür eserlerin bulunduğu, nasıl yetiştirildiği. vb.) analizini dikkate alarak bir sonuca varmak önemlidir.

Bu kapsamda dokümanlar ikili bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Birinci aşama da fikir üreten öznelerin yetiştirdiği süreçler analiz edilmiştir. Böylece ilk olarak bu bilgi öznelerini üreten medrese ve ilahiyatlar müfredat, kütüphaneler, öğretmen öğrenci ilişkileri gibi hususlar dikkate incelenmiştir. Tezin dördüncü bölümü genel olarak bu analizlerden oluşmaktadır. Sonraki süreç ise bu iki kurumdan çıkan öznelerin ürettikleri metinler ve örneklem olarak seçilen kaynakların analizini oluşturmaktadır. Söylem analizi daha çok 5. Bölümde kullanılmıştır.